

## ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ТА АНГЛІЙСЬКОГО НАТУРАЛІЗМУ В ПОРІВНЯЛЬНОМУ АСПЕКТІ

*В статті розглядається художній світ української та англійської натуралістичної літератури кінця XIX - початку XX ст. Головна увага приділяється основним закономірностям художньої специфіки натуралістичної стильової течії в межах міжлітературного процесу вказаного періоду. Розглядаються основні типологічні особливості напрямку в порівняльному аспекті.*

Тема натуралізму в українській літературі є цікавою і водночас суперечливою. Існує багато думок щодо того, наскільки популярним був цей напрям в Україні, адже він тривалий час з ідеологічних міркувань вважався неприйнятним для українського радянського літературознавства. Причиною були принципи об'єктивності зображення й вірності життєвій правді.

На думку Д. Наливайка натуралізм належить до тих літературних течій, яким особливо не поталанило у нашому літературознавстві. Не можна сказати, що українська література проминула його, - він у ній розвивався, і досить широко і розмаїто, але в літературній науці так і не визначився ні в своїх дійсних параметрах, ні в своїй суті [1:118].

У свою чергу соціальний контекст, у рамках якого утверджувалась натуралістична література України, відрізнявся багатьма чинниками, серед яких вагоме місце певним чином займала запізнена потреба формування національного читача, який на українському терені, без сумніву, мав мати свою специфіку. Проблема полягала у тому, що протягом багатьох століть український народ не мав повної можливості розвивати свою культуру, вводити її у систему світового культурного процесу та обміну, а внаслідок того – виробити національну комплексну культурно-естетичну систему. Відсутність належних умов обмежувала можливість трансляції духовно-культурних цінностей з покоління в покоління, від автора до читача, що, з одного боку, зумовлювало пріоритет збереження і культивування традиційної культури як гаранта збереження етнічної ідентичності, з другого – викликало спротив намаганням динамічно модернізувати традиційні напрями, стилі, форми. Ці ідеї формувалися значною мірою під впливом слов'янофільського народництва і романтизму (М. Костомаров, П. Куліш) і були спрямовані на певне "консервування питомих рис української "простонародної" народності" [2:108].

Серед багатьох причин такої ситуації чи не найголовнішою було те, що реальним читачем української літератури була переважно людина з простого люду. Відповідно, коло проблем, які порушувались її ідейно-художнім дискурсом, первинно збігалось із комплексом бажань та прагнень простої людини, її щоденними життєвими турботами. Оскільки йшлося передусім про найбільші людські проблеми, які стосувались кожного у жахливій лихоманці боротьби за своє життя проти демонічних тенденцій як людського характеру, так і соціального середовища, в якому доводилось жити, то такі ідеї вже були закладені в гуманістичних засадах народного мистецтва – фольклорі. Звідси – натуралістичний тип літератури поряд із романтичним іманентно завжди сприймався як найбільш характерний для української парадигми мистецтва слова, бо пов'язувався із демократичними тенденціями в розвитку мистецтва та культури [3:6].

Безумовно, історичні події тієї чи іншої країни впливають і на літературу. Як в англійській, так і в українській культурі визначальним чинником, що видозмінив модус літературного натуралізму в останній третині XIX ст., став процес руйнування патріархального суспільства, що відбувався внаслідок індустріалізації країн і впливу цього процесу на культуру того часу. Розвиток промисловості, який з часом займав усе більші і більші території та оволодівав багатьма верствами населення, приводив до глибокої конкретизації людської проблеми, кризи, котра, врешті, заповнила суспільне середовище і яка активізувала заміну старих традицій новими, більш відповідними новому часові, новій епосі.

Особливого розвитку ідея перенесення методів природничих наук у сферу літератури набула в теоретичних працях Е. Золя, про що свідчить вже сама назва одного з головних програмових документів натуралізму – "Експериментальний роман". Дещо еkleктичний характер цієї розвідки пов'язаний з намаганням автора опертися на передові тогочасні досягнення у галузях генетики, біології, філософії, естетики. Великий вплив на теорію натуралізму справили праці Ч. Дарвіна і Г. Спенсера. Натуралісти звузили теорію Дарвіна до "правдивого, природного, первозданного" в мистецтві та літературі. Вони порівнювали людське суспільство з організмом, що розвивається, у повній відповідності з тезою Спенсера про уподібнення суспільства до живого тіла, що вело до біологічного трактування суспільних явищ. Саме тут заховалося коріння натуралістичного світоглядного монізму, біофізіологічного погляду на людину, її вчинки та місце в суспільстві [4:18].

Між літературними процесами таких країн, як Україна та Англія є дуже багато відмінностей, але, коли мова йде про натуралістичні тенденції, то тут неможливо не добачити ряд спільних рис. Звичайно, принцип "немає напрямку – немає проблеми" дуже влаштовував радянське літературознавство, коли йшлося про натуралізм. Але, незважаючи ні на що, цей напрям все ж таки існував в українському літературознавстві.

Ще Леся Українка в листі від 27 січня 1903 року до матері О.П. Косач дивується, що С. Єфремов не помічає натуралістичних тенденцій в українському літературному процесі: "Як не було натуралізму, - запитує вона, - а Нечуй, а Франко?" [5:33]. На причетність таких українських літераторів до натуралізму як І. Франко, В. Винниченко, В. Стефаник та ін. звертали увагу І. Денисюк, В. Матвійшин, Р. Голод, Д. Наливайко, М. Ткачук, М. Кебало. Саме завдяки їхній праці сьогодні ми можемо впевнено стверджувати, що існує комплекс генетичних і

типологічних рис, який дозволяє виокремити феномен натуралізму в діахронному та синхронному аспектах як самостійний напрям в українській літературі.

Щодо англійського натуралізму, то слід зазначити, що суперечки про популярність цього літературного напрямку в кінці XIX – на початку XX ст. точаться до сьогоднішнього дня. У багатьох енциклопедіях і підручниках говориться про те, що натуралізм ніколи не був популярним у цій країні, а таких письменників, як Джордж Мур (1852-1933), Джордж Гіссінг (1857-1903), Артур Моррісон (1863-1945) відносили до реалістів. Місцем натуралістичного напрямку в англійському літературознавстві цікавились не лише англійські дослідники, але й літературознавці з України та Росії, а саме – Т. Харпер [6], Р. Трессел [7], У. Фріерсон [8], Д. Наливайко [1], М. Урнов [9], М. Бахтін та інші.

Деякі літературознавці, зокрема, Д. Наливайко, вважають: натуралістична течія зароджується в англійській літературі навіть раніше ніж у французькій, хоч і не набуває такого масштабного розвитку. Особливий інтерес щодо цього становить творчість Дж. Еліот і почасти Е. Троллопа. Дж. Еліот було властиве не менш палке захоплення наукою, ніж Е. Золя. Уже в ранніх творах кінця 50-х років вона робить ставку на спостереження, а не на уяву, прагне до об'єктивності й документальної точності зображення. Далі в її романах з'являється й міцніша тенденція природничо-наукової мотивації зображуваного, хоч, слід сказати, фізіологізм французького натуралізму був їй чужим [1:121].

У різних європейських літературах другої половини XIX століття спостерігається рух до натуралістичної течії, яка досягає завершення в останній третині цього ж століття. Це дає підстави розглядати натуралізм як закономірний процес у розвитку літератури континенту, зумовлений глибинними історичними зрушеннями в суспільному, розумовому й художньому житті епохи.

Коли ми говоримо про розвиток літературного процесу, то не повинні забувати про його поступовість і первинну неоднозначність в інтерпретації свого часу. Тому, коли йдеться про натуралізм у літературах європейських країн XIX ст., доцільніше розглядати так звані натуралістичні домінанти різнорідних стилєвих джерел, які, переважаючи у тій чи іншій літературі, деякий час визначали тип мислення та аналізу літературних подій та явищ. Розглядати цілісну натуралістичну систему, мабуть, недоречно. У подібному ракурсі О. Білецький зауважував, що у літературному процесі "нема механічних змін, а є нарощування якостей; існують домінанти, які в кінцевому рахунку визначають – у перспективі майбутнього – обличчя наступної групи явищ" [10:268-307].

Однакове значення для літературного процесу генетико-контактних зв'язків та типологічних відповідностей варто вважати справедливим у плані того, що, наприклад, натуралізм в українській літературі – це не завжди натуралізм, який склався у літературі французькій під проводом Е. Золя. Для підтвердження цієї думки візьмемо міркування Л. Гаєвської, яка стверджує, що натуралізм І. Франка – це не обов'язково вплив Е. Золя: "вірогідніше буде припустити, що, як і пізнавально-аналітичне начало, цей художній принцип пояснюється не стільки впливом і запозиченнями, скільки об'єктивно зумовленою спільністю, збігом окремих граней світовідчуття" [11:142].

Ознака революційності, яку приносила у світоглядний контекст натуралістична поетика, була спільною рисою в плані рецепції натуралізму для всіх літератур Європи незалежно від національних особливостей. Світоглядним парадигмам європейських країн кінця XIX – початку XX ст. були властиві дві тенденції щодо радикальності у поглядах. З одного боку, це правдивість зображення навколишньої дійсності аж до найменших, раніше не вартих уваги елементів, з другого – предметом зображення ставали нижчі верстви суспільства. Внаслідок цього остаточно зникає поділ літератури на високу і низьку, все стає доступним для естетичного зацікавлення письменника. І. Франко відзначав: "Сучасний роман, створений великими письменниками, обіймає все, що називається людським життям. Він нехтує минулим, але передусім цікавиться сучасністю тому, що її можна досліджувати так, як цього вимагає новий метод. А метод цей вимагає передусім правди, тобто змалювання дійсності такою, якою вона є, чи краще такою, якою її бачить поет крізь призму своїх здібностей, навичок і темпераменту" [12:180].

З цього приводу, цілковиту слушність має В. Матвіїшин, який зазначає, що "на певному етапі розвитку літератури, подібно як символізм та імпресіонізм, натуралізм був певним кроком уперед на шляху до глибшого відтворення картин злиденного життя низів у різних країнах світу, привертаючи увагу широкої читацької громадськості до низки проблем, які сором'язливо, по-пуританськи обминали інші письменники" [13:337].

Деякі літературознавці схиляються до думки, що література поділяється на два типи. Перший тип, якому властивий нормальний розвиток ідейно-художнього комплексу, називається "класичним". До нього ми можемо віднести літератури Франції, Англії, Німеччини та ін. Характерними рисами другого типу є уповільнений культурний розвиток та загальний занепад історичного життя деяких націй. Як відзначають автори цієї концепції, в літературах другого типу певні етапи, ланки художнього розвитку були начебто пропущеними або слабо виявленими, тому їм властиве слабо виражене протистояння літературних напрямів та недиференційованість художніх структур. Серед інших літератур сюди відносять і українську літературу.

До найбільш цікавих творів натуралістичного напрямку в англійській літературі варто віднести романи Джозефа Хокінга "Усі люди – брехуни" ("All Men are Liars", 1895), "Божевільня Девіда Барінга" ("The Madness of David Barring", 1890), Гаррі Лендера "Щасливчик Барджі" ("Lucky Vargee", 1898), Річарда Уайтінга "Джон Стретт", ("John Strett", 1899). Ці твори, що ставлять метою максимально вірно зображення дійсності, володіють рядом ознак, котрі дозволяють говорити не тільки про їхню єдину тематичну спрямованість, але і про спільність творчого методу. Прихильність ідеї авторського невтручання, безсумнівно, є однією з домінантних рис натуралістичного роману в англійській літературі, а його лейтмотивом - насильство як спосіб життя. Письмен-

ник-натураліст прагне запам'ятати не тільки матеріальні реалії повсякденного побуту, але навіть таку хитку, вічно змінну тканину, як спілкування.

Підводячи підсумки, окреслимо в чому ж полягають типологічні особливості українського та англійського натуралізму в порівняльному аспекті? Перш за все, різниця полягає у тенденціях впровадження натуралістичних тенденцій у вищезгаданих країнах.

У французькій літературі, як відомо, натуралізм прийшов на зміну реалізму, який, на відміну від натуралізму, відрізнявся меншою радикальністю. Через те, що в німецькій, американській, а також в українській літературах романтизм був більш популярним, а тяжіння до цього напрямку спостерігалось аж до другої половини XIX століття, письменники-натуралісти в цих країнах не могли цілковито побороти романтично-ідеалістичні тенденції, тому поряд із драстичними, натуралістичними картинами зустрічаються ідеалізовані образи, що створюють враження контрасту. Це підвищує загальну експресивність творів.

Творчості українських письменників-натуралістів, а саме І. Франка, В. Стефаника, М. Павлика, притаманні бурлеск, етнографізм, сентименталізм і певною мірою – ідеалізація. Саме для подолання тенденцій романтично-ідеалістичного спрямування потрібно було, щоб з'явився натуралізм, який мав "пробити дорогу" реалізму.

Характер англійського натуралістичного роману визначає й образ людини в ньому. З трьох найважливіших детермінант людської поведінки, визначених філософами-позитивістами (раса, середовище, момент), англійські натуралісти головну увагу приділяють двом останнім. Спадковість їх цікавить не так, як інших представників міжнародного інваріанта натуралізму. "Мій роман, - пише Моррісон, - це історія характерів" [14:10]. Характери письменника позбавлені традиційно-натуралістичного мотивування. На передній план Моррісон ставить середовище, не загострюючи уваги на проблемі спадковості, вроджених вад, що з такою очевидністю можна простежити і в Джорджа Гіссінга ("Демос", "Пекло"), і в Джорджа Мура ("Дружина актора", "Муслінова драма").

Отже, типологічні відповідності натуралізму в українській та англійській літературі характеризуються цілим спектром аналогій та відмінностей, сутність яких означається через типологію протиставлення між об'єктами художнього зображення.



1. Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі // Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації українців. – К., 1996. – С. 118-130.
2. Гундорова Т. Суспільно-літературний рух "Молодої України" і проблема модерної української нації // Сучасність. – 1992. - № 3. – С. 108-113.
3. Кебало М. Проблеми теорії та історії натуралізму останньої третини XIX століття в порівняльно-літературному аспекті. Монографічне дослідження. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – 92 с.
4. Голод Р. Натуралізм у творчості Івана Франка: до питання про особливості творчого методу Каменяра. – І.-Ф.: Лілея – НВ, 2000. – 108 с.
5. Леся Українка. Лист до матері О. П. Косач // Збір. творів: У 12 т. – К., 1979. – Т. 12.
6. Harper T. "A Child of the Jago". – East London Papers II, 1959.
7. Tressel R. Introduction. The Ragged Trousered Philantropists. – Panther Books. 1965.
8. Frierson W. S. The English Novel in Translation. – University of Oklahoma Press, 1942.
9. Урнов М. В. Джордж Мур: (Пути писателства) // Урнов М. В. Вехи традицій в англійській літературі. – М., 1986. – С. 283-310.
10. Білецький О. Літературні течії в Європі в першій чверті XX віку // Червоний шлях. – 1925. - № 11-12. – С. 268-307.
11. Гаєвська Л. І. Франко. Романтизм, натуралізм, реалізм? // Проблеми історії та теорії української літератури XIX – поч. XX ст. – К., 1991. – С. 142.
12. Франко І. Влада землі в сучасному романі. // Збір. творів: У 50 т. – К., 1980. – Т. 28. – С. 180.
13. Матвіїшин В. Поетика французького натуралізму в літературно-критичній рецепції І. Франка // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: Матеріали Міжнар. конференції (Львів, 25-27 вересня 1996 р.). – Львів, 1998. – С. 334-340.
14. Morrison Arthur. A Child of the Jago. – L., 1897.

Матеріал надійшов до редакції 19.02.2004 р.

#### ***Косило Н.В. Типологические особенности украинского и английского натурализма в сравнительном аспекте***

*В статье рассматривается художественный мир украинской и английской натуралистической литературы конца XIX – начала XX вв. Основное внимание уделяется общим закономерностям художественной специфики натуралистического стилизованного течения в пределах межлитературного процесса указанного периода. Рассматриваются основные типологические особенности направления в сравнительном аспекте.*

#### ***Kosylo N.V. Typological Peculiarities of the Ukrainian and the English Naturalism in the Comparative Aspect.***

*The paper studies the artistic world of the Ukrainian and the English literature of the end of the XIX<sup>th</sup> and the beginning of the XX<sup>th</sup> centuries. It centers on the general regularities of the specific character of the naturalistic literary trend within interliterary process of the period. It studies the major typological peculiarities of the trend in the comparative aspect.*